

Ключевые слова: словосочетание, динамический синтаксис, деривация, производность.

In the article the basic ideas and postulates of the dynamic approach to studying of the language phenomena are analysed, the syntactic derivativeness as one of the basic concepts of dynamic syntax is considered. The author proves necessity of studying the word-combination as syntactic unit with a support on postulates of dynamic syntax.

Keywords: word-combination, dynamic syntax, derivation, derivativeness.

УДК 811.161.2'36

О. І. Білоусова

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ В СТРУКТУРІ ЗАКОНОДАВЧИХ ТЕКСТІВ

У статті здійснено аналіз словосполучень термінологічного характеру, що функціонують у сучасних законодавчих текстах, зокрема у Конституції та кодексах України, встановлено найбільш поширені їх типи.

Ключові слова: термінологічні словосполучення, двокомпонентні та трикомпонентні конструкції, субстантивні словосполучення.

За нашими спостереженнями, законодавчі документи характеризуються структурним різноманіттям словосполучень. Мова нормативно-правових актів лаконічна й чітка, тому в текстах кодексів та Конституції України широко вживаними є *термінологічні* словосполучення. Не випадково Т. Яцюк висловлює твердження, що «більшість понять юридичних наук виражаються словосполученнями» [5, 31].

Як відомо, термін – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, культури, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя. Для термінів характерна семантична конкретність та однозначність. «Змістова точність мови документів – одна з головних умов, що забезпечує практичну і правову цінність ділового тексту. Недбало підібраний термін спотворює зміст статті кодексу, створює можливості для подвійного тлумачення закону, ускладнюючи його сприйняття», – уважає А.С. Токарська [4, 24]. Н.В. Артикуца в статті «Термінологічно-правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження» наголошує, що «юридичний термін (слово або словосполучення), обраний для кодифікації у законодавстві та нормативних фахових словниках, повинен якнайточніше передавати правове поняття, мати точний і чітко визначений зміст, бути однозначним у межах терміносистеми, характеризуватися стилістичною нейтральністю, відповідати структурно-семантичним і словотвірним особливостям української мови» [1, 165].

Характерною особливістю термінологічного словосполучення є його відтворюваність у професійній сфері вживання для вираження конкретного поняття, що пов'язано зі стійкістю його структури. Природа стійкості словосполучення термінологічного характеру, на нашу думку, відрізняється від стійкості фразеологізму, оскільки в останньому цей зв'язок породжується семантичними закономірностями мови, а стійкість складного терміна зумовлюється особливостями понятійного апарату відповідної галузі. Тому, на думку А.С. Полешко, термінологічне словосполучення, що «позначає певне професійне поняття, є стійким лише у межах даної понятійної системи» [3, 81]. Таким чином, поза межами професійного вживання такі словосполучення можуть втрачати стійкість і не сприйматися як цілісна мовна одиниця.

Дослідження термінології різних галузей науки останнім часом активізувалося, однак синтаксична структура словосполучень термінологічного характеру вивчена недостатньо. Н.К. Ктитарова вважає, що поява термінологічних словосполучень пов'язана із синтаксичним способом творення термінів, сутність якого полягає в об'єднанні у смислового та граматичному відношенні двох або більше слів, що становлять складне позначення явища або предмета [2, 55].

Мета статті – дослідити функціонування термінологічних словосполучень у структурі мови законодавчих текстів, оскільки вона становить значну частину термінологічної системи законодавства.

За нашими спостереженнями, мова законодавства відзначається вживанням різноманітних структурних моделей термінологічних словосполучень, утворених синтаксичним способом номінації.

1. Серед терміносполучень вищий рівень продуктивності демонструють субстантивні словосполучення із залежним компонентом – прикметником, що виділяється атрибутивним типом смислових відношень. Їх можна позначити як словосполучення типу **прикметник + іменник**: *моральна шкода, позовна заява, правова держава, кримінальне покарання, депутатська*

недоторканність, унітарна держава, адміністративний позов, фізична особа, юридична особа, малолітня особа, правоохоронні органи, нормативно-правовий акт, кримінальна справа, правовий захист, унітарна держава, примусові заходи, корінний народ, національна меншина, близькі родичі, організована група, злочинна організація та ін., напр.: **«Моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади...»** (ЦивК України, ст. 1167); **«Позовна заява підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її підписання»** (КАС України, ст. 106).

Термінологічне словосполучення можуть формувати як термінологічна лексика, так і загальноживані слова. Термінами є компоненти наступних словосполучень: *адміністративний позов, позовна давність, позовне провадження, шлюбний договір, аварійний сертифікат, ощадний сертифікат, нелегальна міграція, митні збори, майнові санкції, ліквідаційна комісія, командитне товариство* та ін., напр.: **«У справах **позовного провадження** особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, ...»** (ЦПК України, ст. 26). Структуру термінів можуть становити загальноживані компоненти, що в кодифікованих текстах вживаються з певним фіксованим значенням. Функціонування таких термінологічних словосполучень є досить обмеженим у законодавчих актах, проте все ж зафіксовані кілька ілюстрацій: **«...одноразова допомога на самого працівника і на кожного члена сім'ї, який переїжджає...»** (КЗпП України, ст. 120).

Особливого поширення набувають словосполучення цієї структури, один з компонентів якого є слово із загальноживаним нейтральним значенням *особа*, що в поєднанні з відповідним прикметником стає терміном, напр.: **«При здійсненні окремих цивільних прав **фізична особа** відповідно до закону може використовувати псевдонім...»** (ЦивК України, ст. 28); **«Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації»** (ЦивК України, ст. 80); **«Поширювачем інформації, яку подає **посадова чи службова особа** при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків...»** (ЦивК України, ст. 275); **«У разі невиконання недобросовісним володільцем цього обов'язку **зайнтересована особа** має право...»** (ЦивК України, ст. 400); **«Якщо опікун ... помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама **недієздатна особа** має таке майно»** (ЦивК України, ст. 1184). За аналогією до попередньої моделі термінологізується сполучення порядкового числівника *третій* з компонентом *особа*, напр.: **«...крім випадків, коли юридична особа доведе, що **третья особа** знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження...»** (ЦивК України, ст. 92).

Нерідко в тексті статті кодексу міститься не тільки термінологічне словосполучення, але й пояснення до нього, напр.: **«Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (**малолітня особа**), має право...»** (ЦивК України, ст. 31); **«Крім правочинів, передбачених статтею 31 цього Кодексу, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (**неповнолітня особа**) має право...»** (ЦивК України, ст. 32).

Уживаються також складні субстантивно-ад'єктивні трикомпонентні конструкції із стрижневим словом іменником та залежними від нього прикметниками, напр.: **«У відповідності з законодавством **обмежену матеріальну відповідальність несуть...**»** (КЗпП України, ст. 133).

2. Серед субстантивних термінологічних словосполучень виділяються конструкції, які поєднуються зв'язком керування. Таким чином, досить продуктивну модель становить така: **віддіслівний іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку**, типу *позбавлення волі, заподіяння шкоди, рішення суду, таємниця листування, листок непрацездатності, суб'єкт права, суверенітет України, обов'язок держави, захист конкуренції, охорона здоров'я, розірвання шлюбу, втрата годувальника* та ін., напр.: **«Суверенітет України поширюється на всю її територію»** (Конст. України, ст. 2); **«...відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або **рішення суду...**»** (СК України, ст. 19); **«Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно...»** (СК України, ст. 68); **«Кожному гарантується **таємниця листування, ...»**** (Конст. України, ст. 31).

Досить часто до складу словосполучення такої структурної моделі входять іменники, які є термінами, один з них, як правило, має вузькоспеціальне термінологічне значення *відвід суддів, профіцит бюджету, дефіцит бюджету, коефіцієнт вирівнювання, бюджетний розпис*, напр.: **«Якщо після **відводу суддів** неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого відноситься справа...»** (ГПК України, ст. 17).

Головний компонент такого словосполучення може варіюватися: *обмеження волі, позбавлення волі*, а також ускладнюватися додатковими компонентами, що мають суттєве значення, напр.: **«Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, ... **обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк...**»**

(КК України, ст. 52); «*Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі*» (КК України, ст. 12).

3. Досить значну групу субстантивних словосполучень становлять **прийменниково-іменникові конструкції** типу: *готування до злочину, стягнення з особи, звернення до суду, доступ до інформації, притягнення до відповідальності, обов'язки перед суспільством, співучасть у злочині, пенсія по інвалідності*, у яких головний компонент вимагає вживання відповідного іменника із прийменником. Напр.: «*Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності*» (КК України, ст. 14); «*Стягнення з особи, яка записана батьком, матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом...*» (СК України, ст. 140).

Описані вище моделі терміносполучень, що функціонують у мові сучасного законодавства, кваліфікуються як прості, тобто словосполучення мінімального складу, що протиставляються складним термінологічним сполукам. Водночас результат аналізу мови законодавчих документів засвідчує вживання трикомпонентних утворень, що кваліфікуються як прості словосполучення, оскільки вилучення жодного елемента з даних сполучень не можливе, напр.: «*Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України...*» (Конст. України, ст. 72), «*Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав*» (Конст. України, ст. 17). Ці синтаксичні конструкції не відзначаються значною продуктивністю в досліджуваних текстах.

Як відомо, **складним** вважається словосполучення, що містить факультативні компоненти, які можуть бути вилучені з відповідної конструкції без її руйнування як синтаксичної одиниці певного типу. Варто при цьому звернути увагу на те, що термінологічні словосполучення відзначаються сталим характером структури, тобто унеможливлється вилучення тих чи тих компонентів. Проте складені словосполучення все ж функціонують у поданому фактичному матеріалі: часто в основі складного терміна лежить одне й більше простих словосполучень, як у наступних реченнях: «*...питання про його відвід вирішується президією Вищого господарського суду України в триденний строк з дня надходження заяви про відвід*» (ГПК України, ст. 20); «*Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років...*» (ЦивК України, ст. 31). Багатшаровість складних термінологічних словосполучень слід враховувати під час аналізу мови законодавства, при виділенні їх у тексті. Такі словосполучення ще називають комбінованими, оскільки залежний компонент у них теж є по суті словосполученням, напр.: «*...громадяни, які ... в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності...*» (ГПК України, ст. 1); «*Особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу...*» (ЦПК України, ст. 12).

Помічено, що структуру складних словосполучень термінологічного характеру подекуди становлять власні назви, напр.: «*До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України*» (Конст. України, ст. 131); «*Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції...*» (Конст. України, ст. 135).

Специфіку мови сучасного законодавчого тексту становлять також структури, у яких вживається цілий ряд термінологічних словосполучень. Кожне окреме терміносполучення має конкретне фіксоване значення, напр.: «*За економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України*» (БК України, ст. 10).

Як свідчать спостереження над мовою законодавства, велика кількість термінологічних словосполучень різної структури містять у своєму складі компонент *право*: **прикметник + право**: *авторське право, міжнародне право, майнове право, приватне право, конституційне право, виборче право* та ін., напр.: «*Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності...*» (ЦивК України, ст. 433).

Словосполучення-терміни можуть відповідати такій моделі: **право + іменник у родовому відмінку**: *право власності, право притулку, право користування, право голосу, право, право водокористування*, напр.: «*Право власності на землю гарантується*» (Конст. України, ст. 14); «*Право водокористування на умовах оренди оформляється договором...*» (ВК України, ст. 51). Залежний іменник у формі родового відмінка нерідко поширюється факультативними компонентами, що вносять у зміст речення додаткову інформацію, тобто ускладнює просте термінологічне словосполучення, напр.: «*Право загального водокористування може бути обмежено у порядку, визначеному статтею 47 цього Кодексу*» (ВК України, ст. 45). Варіант цієї структурної моделі може становити поєднання заданої моделі з іменником у орудному відмінку: «*Землеустрій передбачає ...*

підготовку документів, що посвідчують право власності або **право користування землею**» (ЗК України, ст. 184). Окремо можна виділити термінологічні словосполучення, у яких іменник *право* вживається у формі множини й поєднується з іменником у формі родового відмінка: *права пасажира, права дитини, права жінок, права власників, права народів, права споживачів* та ін., напр.: «**Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно...**» (СК України, ст. 61).

Термінологічні словосполучення з головним компонентом *право* можуть керувати відмінковою формою іменника з прийменником, тобто утворюватися за такою моделлю: **право на + іменник**: *право на працю, право на життя, право на утримання, право на свободу, право на відпочинок, право на освіту, право на страйк, право на майно, право на пенсію* та ін., напр.: «**Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею...**» (Конст. України, ст. 43); «**Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя...**» (ЦивК України, ст. 270); «**Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня...**» (КЗпП України, ст. 2). Термінологічні словосполучення цього ряду більш ускладненої структурної організації, що дозволяє передати зміст правової норми точніше, охопити певні деталі, напр.: «**Держава може передати ... органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі бюджетних ресурсів**» (Конст. України, ст. 85); «**Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом...**» (ЦивК України, ст. 50); «**Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом**» (Конст. України, ст. 43).

Слід наголосити на тому, що багатозначність одного із членів термінологічного словосполучення позбавляє його необхідної точності, стирає межі його спеціального значення, призводить до небажаного розширеного трактування терміна. Т. Яцюк у статті «О точности словосочетаний в языке права» звертає увагу на не менш важливу проблему правильного вживання юридичних термінів. Автор переконаний, що для складних за структурою термінотворень характерним є пропущення одного з елементів [5, 31]. Таким шляхом утворюються термінологічні словосполучення типу *припинення шлюбу* (від сполучення *припинення існування шлюбу*), *припинення права* (від *припинення дії права*) та ін., напр.: «**У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається**» (ЦивК України, ст. 34); «**Якщо після припинення права на утримання виконання рішення суду про стягнення аліментів буде продовжуватися...**» (СК України, ст. 32). У словосполученнях такого типу, значення пропущеного слова переходить у підтекст, при цьому семантична відповідність термінологічного утворення не порушується.

Отже, наявність термінологічної бази є невід'ємною особливістю мови тексту Основного Закону України та кодексів нашої держави. До термінологічних зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття й мають чітко сформульоване та зафіксоване значення. Проаналізовані синтаксичні конструкції термінологічного характеру відзначаються структурно-семантичним багатством у тексті мови законодавства. Найбільш поширеними є субстантивні словосполучення, побудовані за такими моделями: *прикметник + іменник, віддієслівний іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку, іменник + прийменник + іменник*. Характерною ознакою досліджуваних текстових масивів є активне вживання інфінітивних словосполук, тому вони стали об'єктом окремого опису нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н.В. Термінологічно-правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження / Н.В. Артикуца // Система і структура східнослов'янських мов: [міжкф. зб. наук. праць; Редкол.: Н.В. Артикуца та ін.] – К.: Вид-во Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 1999. – 287 с.
2. Ктитарова Н.К. Словосполучення як один із способів термінологічної номінації / Н.К. Ктитарова // Дослідження з лексикології та граматики української мови: [зб. наук. праць / за ред. проф. Д.Х. Баранника]. – Вип. 5. – Дніпропетровськ: Пороги, 2007. – С. 55 – 60.
3. Полешко А.С. О природе терминированности словосочетаний (На материале юридической терминологии) / А.С. Полешко // Структурная и математическая лингвистика. – Вып. 6. – К.: Вища шк., 1978. – С. 80 – 86.
4. Токарська А.С. Культура фахового мовлення праника: [навч. посібник] / А.С.Токарська, І.М. Кочан. – Львів: Світ, 2003. – 312 с.
5. Яцюк Т. О точности словосочетаний в языке права / Т. Яцюк // Советская юстиция. – 1991. – № 5. – С. 31.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БК України	Бюджетний кодекс України
ВК України	Водний кодекс України
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України
ЗК України	Земельний кодекс України
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України	Кодекс законів про працю України
КК України	Кримінальний кодекс України
Конст. України	Конституція України
СК України	Сімейний кодекс України
ст.	стаття кодексу чи Конституції України
ЦивК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільно-процесуальний кодекс України

В статті совершено аналіз словосочетаний термінологического характеру, функционирующих в современных законодательных текстах, таких как Конституция и кодексы Украины, определены наиболее распространенные их типы.

Ключевые слова: терминологические словосочетания, двухкомпонентные и трехкомпонентные конструкции, субстантивные словосочетания.

The analysis of terminological word-combinations, functioning in the modern legislative texts, such as The Constitution and codex of Ukraine was made in the article. The most widespread types of them were also determined.

Key words: terminological word-combinations, two-componential and three-componential constructions, substantive word-combinations.

УДК 811.161.2'367

Г. М. Вакуленко, Н. І. Клипа

ЛОКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У РОЛІ ОБЛІГАТОРНОГО ПОШИРЮВАЧА В ІДІОЛЕКТИ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

У статті розглядаються обставини місця в ролі обов'язкового поширювача при предикатах, виражених буттєво-локативними дієсловами.

Ключові слова: облігаторність, валентність, факультативність, обставина місця, предикат, буттєво-локативні дієслова.

Синтаксис як вищий ступінь структурної ієрархії мови залишається об'єктом уваги лінгвістів, оскільки саме його одиниці виступають формою реалізації основної функції мови – комунікативної. На синтаксичному рівні більш виразно, ніж на інших мовних рівнях, виявляється сутність мовних явищ, бо тут вони спостерігаються у функціонуванні.

Взаємовідношення формально-граматичного і семантичного планів речення становить одну з найактуальніших синтаксичних проблем, якій присвячено дослідження багатьох українських мовознавців, зокрема праці Л.Булаховського, І.Вихованця, К.Городенської, А.Грищенка, Н.Гуйванюк, П.Дудика, А.Загнітка, Н.Іваницької, М.Кобилянської, О.Мельничука, М.Плющ, В.Русанівського, І.Слинька, Є.Тимченка, К.Шульжука та інших. Значний внесок у розвиток теорії речення зробили вчені А.Адмоні, Н.Арутюнова, В.Бабайцева, В.Виноградов, Фр.Данеш, Г.Золотова, Т.Ломтев, О.Пешковський, О.Потебня, Ю.Степанов, О.Шахматов, Ю.Шведова та інші.

Проте новим етапом у розвитку синтаксичної теорії став аналіз речення як багатомірної одиниці, де виокремлено формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний рівні. До такого аналізу зверталися І.Вихованець, К.Городенська, А.Грищенко, А.Загнітко, Н.Іваницька, М.Мірченко, М.Плющ, М.Степаненко та інші українські лінгвісти.

У простому реченні дієслівної будови у ролі структурного центра виступає дієслово-предикат, бо саме його семантико-граматичні властивості впливають на характер структурної організації речення.

В.В.Виноградов зазначав, що роль дієслова як організатора речення зумовлюється тим, що в його формах безпосередньо виражаються граматичні категорії особи, часу, модальності, з якими пов'язане поняття синтаксичної предикативності як істотної ознаки речення [1, 237].

На функціонально-синтаксичному рівні дієслово виконує дві функції: виступає членом і синтаксичним ядром речення, яке прогнозує заповнення відповідних синтаксичних позицій у межах структурної схеми. Семантико-синтаксичне поширення дієслова у реченні зумовлюється реалізацією сполучуваності із залежними компонентами, які розкривають або уточнюють його значення.